

Az 1927. évi magyar-olasz barátsági szerződés előzményei

CSÁSZÁR ILDIKÓ *

Tanulmányomban az 1927. április 5-én megkötött magyar-olasz barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés előzményeivel foglalkozom. Elsősorban magyar és olasz levéltári források alapján arra keresem a választ, hogy Olaszország mikor és milyen módon jelezte Magyarországnak számára, hogy megegyezést akar kötni. Hogyan reagált a kisantant Bethlen római útjára? Milyen szerepe volt Jugoszláviának a magyar-olasz egyeztetésekben? Mennyire volt zökkenőmentes a szerződéstervezet elkészítése?

Kulcsszavak: Bethlen, Mussolini, kisantant, Badoglio-terv, magyar-olasz kapcsolatok

A TANULMÁNY VÁZLATA

A magyar és az olasz külpolitika találkozása

Olaszország jelentkezik

A sajtó megmozdul

Az olasz tapogatózások

A magyar-olasz szerződés előkészítése

Bethlen és Mussolini találkozója

Zárszó

*

A magyar és az olasz külpolitika találkozása

A trianoni békeszerződés aláírása után Magyarország külpolitikai mozgástere jelentősen lecsökkent. A Bethlen-kormány a helyzet enyhítése érdekében a versailles-i rendszerbe való beilleszkedésre törekedett, ennek eredményeként 1922-ben Magyarország népszövetségi taggá vált, majd 1924-ben a gazdaság stabilizálásának céljából kölcsönt kapott a szervezettől. Ezt követően a magyar állam próbált támogatókat keresni, azonban komoly sikereket nem sikerült elérni. Anglia a békeszerződések aláírása után Közép-Európában az inkább kíváncsi, de érdektelen barát szerepét töltötte be. Az angol külpolitika néhány alkalommal támogatóan lépett fel Magyarország mellett, jóindulata azonban sohasem terjedt ki odáig, hogy a magyar állam egyik legfontosabb célját, a határok revízióját támogassa.¹ Az 1920-as évek közepéig a magyar-francia kapcsolatok viszonylag hűvösek voltak, az 1925 decemberében kirobbant frankhamisítási ügynek² köszönhetően viszont pattanásig feszült a helyzet a két állam között. 1924-ben magyar-szovjet tárgyalások vették kezdetüket a diplomáciai kapcsolatok felvételének érdekében, azonban belpolitikai és külpolitikai nyomások miatt végül nem került sor megegyezésre.³ Németország felé is történtek tapogatózások, mivel több magyar politikusban (Bethlen István, Gömbös Gyula) is megfogalmazódott a németekkel való szövetség gondolata.⁴ Miután azonban Gustav Stresemann külügyminiszter a megbékélés

* A szerző: *Császár Ildikó*, Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola III. évfolyam. Lykeon Kutatói Oklevél, Délkelet-Európa Kutatóközpont, 2016.

¹ Romsics Ignác: A brit külpolitika és a „magyar kérdés” 1914-1946. In: Századok. 1996/2. sz. 297-298.

² 1925. december közepén a holland hatóságok letartóztatták Jankovich Arisztid magyar vezérkari ezredest és két társát, miután hamis ezerfrankosokat akartak beváltani a bankokban. A résztvevők ezzel az akcióval bosszút akartak állni Franciaországon a trianoni békeszerződésért, illetve a hamis bankjegyek beváltásából származó összeget irredenta tevékenységek finanszírozására akarták fordítani. Az ügy kivizsgálása során több magas beosztású személy keveredett gyanúba, többek között felmerült Bethlen István és Teleki Pál neve is. A vádlottak végül enyhe ítéletet kaptak. Bővebben lásd: Ablochny Balázs: A frankhamisítás. Hálók, személyek, döntések. In: Múltunk. 2008/1.sz. 29-56.

³ Gulyás László: A Horthy-korszak külpolitikája. II. kötet. Máriabesnyő, Attraktor, 2013. 11-15.

⁴ Pritz Pál: 20. századi magyar külpolitika. In: Korunk. 2010/4. sz. 51.

politikáját folytatta, ennek okán nem tudtak együttműködést kialakítani a revízió ügyében. Mindezek következtében az I. világháború után a magyar diplomácia szűk mozgástérrel rendelkezett, ezt a helyzetet pedig a kisantant⁵ aknamunkája tovább nehezítette. A Bethlen-kormány ki akart törni a külpolitikai elszigeteltségből, ennek megvalósítására pedig két lehetősége volt: vagy megegyezik a kisantant államokkal, vagy megbomlasztja azok egységét. Mindkét alternatíva más-más következményt vonhatott volna maga után. Amennyiben Magyarország megállapodik a három állammal, azzal de facto elismeri a trianoni határokat, amit akkoriban teljességgel elfogadhatatlannak tartottak. A másik opció megvalósításához viszont legalább az egyik országgal való megegyezésre lett volna szükség. A Bethlen-kormány a Jugoszlávia⁶ felé történő nyitás mellett döntött, mivel a legerősebb kisantant tagnak tartották, emellett pedig ezzel az állammal volt a legkevesebb területi vitája Magyarországnak.⁷ A magyar-jugoszláv kapcsolatok elmélyítésének gondolata Momčilo Ninčić külügyminiszter számára sem volt idegen. Hory András 1924 és 1927 között belgrádi magyar követként működött és visszaemlékezésében többször arról lehet olvasni, hogy a jugoszláv külügyminiszter kifejezetten szorgalmazta a két ország közötti kapcsolatok elmélyítését.⁸

Mielőtt a Bethlen-kormány kezdeményező lépéseket tett volna Jugoszlávia felé, azelőtt a magyar miniszterelnök a nagyhatalmak véleményét is ki akarta kérni erről az elképzelésről. A Népszövetség 1926. márciusi ülészakaszán sikerült megbeszéléseket folytatnia Austen Chamberlainnel, Anglia külügyminiszterével, aki örömmel konstataálta a magyar kezdeményezést. Bethlen Dino Grandival, Olaszország külügyi államtitkárával is tárgyalt erről a kérdéssről. A megbeszélés során a magyar miniszterelnök elmondta, hogy a pénzügyi és a katonai kontroll megszűnése után Magyarország az aktív külpolitika útjára akar lépni. Ennek okán többek között azt szerette volna megtudni Granditól, hogy az olaszok szerint a Bethlen-kormányának melyik szomszédja felé kellene barátságosabb viszonyt kialakítania, és ezt azért kérdezi, mert ebben az ügyben „az olasz kormány felfogásával harmóniában kívánna eljárni”. Grandi nem tudott megfelelő válasszal szolgálni, de bízott abban, hogy nemsokára pozitív visszajelzést tud adni a kérdésre.⁹ Az olasz tartózkodó álláspont megértéséhez szükségesnek tartom felvázolni Olaszország I. világháború utáni külpolitikáját.

A háború után az olasz liberális-nacionalista külpolitika elsődleges céljai között szerepelt az ország nagyhatalmi státuszának stabilabbá tétele és a Duna-medence térsége feletti hegemonia megszerzése. Az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása után az olasz állam fellélegezhetett, hiszen megszabadult a nagy területi kiterjedésű szomszédjától, ezzel pedig nyitva állt az ajtó a közép-európai térség felé. Csakhogy 1918. december 1-jén a nagyhatalmak beleegyezésével létrejött Jugoszlávia, amely jelentősen csökkentette Olaszország lehetőségeit a Duna-medence felé irányuló aspirációjában, ráadásul Franciaország is élénken érdeklődött a térség iránt.¹⁰ Ennek következtében az olasz külpolitika a jugoszláv állam kiiktatására törekedett, amelyet a Pietro Badoglio tábornok által felvázolt elképzelés alapján akartak kivitelezni. A Badoglio-tervként elhíresült koncepció szerint a délszláv államot egyrészt kívülről kell elszigetelni, emellett a környező országokkal szembeni vitás kérdéseit kell feltüzelní, másrészt pedig az etnikai ellentétek felszínre hozásával és az állam elleni széleskörű propaganda akciók támogatásával belülről kell felbomlasztani.¹¹ Ez a terv nemsokára lekerült a napirendről, mivel 1920. november 12-én Rapallóban olasz-jugoszláv szerződést írtak alá. Az egyezmény szerint az olaszok megkapták Triesztet, Zarat és még néhány dalmát szigetet,

⁵ A kisantant kétoldalú szerződések (1920. augusztus 14. csehszlovák-jugoszláv; 1921. április 23. csehszlovák-román; 1921. június 7. román-csehszlovák) hálójá révén létrejött politikai és katonai szövetség volt Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia között. Tagjai a magyar revíziós törekvések és a Habsburg-restauráció megakadályozásának hívei voltak, fő céljuk az első világháború után kialakult és a békeszerződésekben törvényesített állapotok megőrzése volt.

⁶ A tanulmány által tárgyalt időszakban hivatalosan nem létezett még olyan állam, amelyet Jugoszláviának hívtak volna, mivel a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság csak 1929-ben változtatta meg Jugoszláviára a megnevezését. A tanulmányban mégis Jugoszláviát használom, mivel a korabeli források alapján a kortások körében legalább ugyanannyira elterjedt volt a Jugoszlávia megnevezés, mint a hivatalos Szerb-Horvát-Szlovén Királyságé. Az általam vizsgált magyar és olasz diplomáciai jelentésekben is túlnyomó többségben a Jugoszlávia megnevezéssel találkozom. Ezen felül mindkét megnevezést használják a korszakkal és az állammal foglalkozó szakirodalomban. Mindezek következtében úgy döntöttem, hogy a tanulmányban a Jugoszlávia megnevezést használom. Ettől csak akkor tértem el, ha a korabeli forrásból szószerint idéztem és esetleg nem a Jugoszlávia megnevezést használták abban.

⁷ Hornyák Árpád: Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918-1927. Újvidék, Fórum, 2004. 213.

⁸ Érdemesnek tartom megjegyezni, hogy Pritz Pál több tanulmányában is foglalkozik Hory András visszaemlékezéseivel. Lásd: Pritz Pál: Emlékirat és történeti valóság Hory András visszaemlékezéseinek fényében. In: Századok. 1987. 2-3.sz. 255-298.

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) Külügyminisztérium. Politikai osztály rezervált iratai (továbbiakban K64). 19.csomó (továbbiakban cs.) 23.tétel (továbbiakban: t.) 154. res.pol. Beszélgetés gróf Bethlen István és Grandi olasz államtitkár között 1926. március 11-én. Bp., 1926. március 22.

¹⁰ L. Nagy Zsuzsa: Itália és Magyarország a párizsi békekonferencia idején, 1919. In: Romsics Ignác (szerk.): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Bp., Teleki László Alapítvány, 1995. 83.

¹¹ Massimo Bucarelli: Mussolini e la Jugoslavia (1922-1939). Bari, B.A. Graphis, 2006. 11.

Fiumét pedig szabad várossá nyilvánították. 1922 végén a fasiszta Benito Mussolini vette át a hatalmat Olaszországban, aki egy ideig tovább folytatta az addig követett külpolitikai irányvonalat. A Duna-medence térsége feletti hegemóniát a kisantant támaszkodva tervezte megvalósítani, emiatt közeledni próbált ezekhez az államokhoz. Az olasz-jugoszláv viszony egyik neuralgikus pontjának számított a Fiume feletti fennhatóság kérdése, amelyről végül 1924. január 27-én a római szerződésben egyeztek meg. A döntés értelmében Fiume olasz fennhatóság alá került, cserébe pedig a szerbek megkapták Susak kikötőnegyedét. Arról is nyilatkoztak még, hogy a jövőben örködni fognak a trianoni, saint-germain-i és neully-i békeszerződések betartása felett, ezen felül pedig a két ország egyeztetni fog a Közép-Európát érintő kérdésekben. A többi kisantantbeli állam megnyugtatóra kijelentették, hogy a megegyezés nem irányul Csehszlovákia és Románia ellen.¹² Ugyanebben az évben tető alá hozták még a csehszlovák-olasz együttműködési szerződést is, ezzel pedig Mussolini egy újabb lépést tett a Duna-medence térségére vonatkozó terv megvalósításáért. Az olasz külpolitikai törekvések számára kedvező lehetőséget teremtett a locarnói szerződések aláírása utáni nemzetközi hangulat. Az 1925. október 16-án aláírt garanciaszerződések értelmében Franciaország, Belgium és Németország lemondott az erőszakos határmódosításokról, emellett pedig rögzítették a német állam nyugati határait is. Ezt követően az a gondolat merült fel a nagyhatalmakban, hogy a locarnói elveket a közép-európai és a balkáni térségre is le kellene fektetni. Ennek kivitelezésére Mussolini egy olyan dunai és balkáni Locarno-tervet javasolt, mely szerint a résztvevő országok kétoldalú szerződések aláírásával biztosítanák a meglévő egyezmények betartását, illetve döntőbírósi úton oldanak meg az egymás közötti nézeteltéréseket, Olaszország felügyeletével.¹³ A dunai és balkáni Locarno tagjai között szeretnék volna tudni Ausztriát, Jugoszláviát, Csehszlovákiát, Romániát, Bulgáriát és Magyarországot. A terv szellemében az Olaszország és Jugoszlávia közötti közeledés újra napirenden volt, azonban az olasz-albán kapcsolatok elmélyülése komoly feszültséget okozott az államok között. Ahmed Zogu 1924 végén jugoszláv támogatással került hatalomra Albániában, rövid időn belül viszont Olaszország felé kezdett el közeledni. Jugoszlávia féltékenyen tekintett az egyre szorosabbá váló olasz-albán kapcsolatokra. Olaszország és Albánia között olyannyira elmélyült a viszony, hogy 1926. november 27-én Mussolini és Ahmed Zogu olasz-albán barátsági és biztonsági egyezményt írtak alá.¹⁴ Ezzel a lépéssel pedig megadták a kegyelemdőfést az addig is feszült olasz-jugoszláv kapcsolatoknak, emiatt pedig egyre messzebbre került a dunai és balkáni Locarno-terv megvalósítása. A helyzetet tovább rontotta, hogy Csehszlovákia inkább Anglia és Franciaország vezetésével szerette volna valóra váltani a közép-európai térségre vonatkozó elképzeléseket. Mindezek következtében 1926 júliusára a dunai és balkáni Locarno-terv lekerült az olasz külpolitika napirendjéről és Olaszország újra visszatért a Badoglio-terv megvalósításához.

Mindent összevetve, amikor 1926 márciusában Bethlen megbeszéléseket folytatott Grandival, akkor az olasz külügyi államtitkár azért volt tartózkodó, mert ekkoriban még javában folytak az Olaszország és Jugoszlávia közötti tárgyalások a dunai és balkáni Locarno-terv megvalósításáról.¹⁵ Valószínűleg ennek kimenetelétől tették függővé azt, hogy mennyiben támogatják a magyar külpolitika belgrádi irányvonalát. A Népszövetség 1926. márciusi ülészakán Bethlen István a nagyhatalmak után Momčilo Ninčićtel is megbeszéléseket folytatott. A magyar miniszterelnök egy döntőbírósi egyezmény lehetőségét ajánlotta fel, amitől a jugoszláv külügyminiszter nem zárkózott el, és egyúttal azzal is egyetértett, hogy Magyarország a szomszédjai közül egyelőre csak Jugoszláviával akar ilyen jellegű szerződést kötni.¹⁶ A Bethlen-Ninčić találkozó után megindult a magyar-jugoszláv közeledés.

Olaszország jelentkezik

1926 nyarán Hory András Bledben találkozott a jugoszláv külügyminiszterrel, ahol hosszú és bizalmas megbeszéléseket folytattak. Ekkor Ninčić „spontán kijelentette, hogy hajlandó volna velünk (magyarokkal – Cs.I.) barátsági és kölcsönös megnemtámadási szerződést kötni.”¹⁷ Egy ilyen jellegű megállapodás komoly következményeket vonhatna maga után, mivel ezzel egyrészt Magyarország sikeresen kitörhetne az elszigeteltségből, másrészt pedig kezdetét venné a kisantant egységének meglazulása. Mindezek következtében a megegyezés előkészületeit titokban kellett volna tartani Csehszlovákia és Románia előtt.

¹² Massimo Bucarelli: Mussolini e la Jugoslavia (1922-1939). i.m. 29.

¹³ Hornyák, i.m. 203.

¹⁴ Az olasz-albán barátsági és bírósági szerződéssel Olaszország nemcsak a területi, hanem a politikai status quot is garantálta Albániára vonatkozólag. Kötelezettséget vállaltak arra, hogy más hatalmakkal nem kötnék olyan megállapodásokat, amelyek a másik fél érdekeit sértenék. Ezen felül megerősítették az 1925 augusztusában elfogadott titkos katonai egyezményt, amelynek klauzulája egy Jugoszlávia elleni felkelés lehetőségét is tartalmazta.

¹⁵ MNL OL K64 19.cs. 23.t. 154. res.pol. Beszélgetés gróf Bethlen István és Grandi olasz helyettes államtitkár között 1926. március 11-én. Bp., 1926. március 22.

¹⁶ Hornyák, i.m. 216-217.

¹⁷ Hory András: Bukarestől Varsóig. Bp., Gondolat, 1987. 216.

1926. augusztus 29-én a mohácsi csatavesztés 400. évfordulójára rendezett ünnepségen viszont Horthy Miklós beszédében a szerb-magyar barátság felélesztését hangoztatta, ezzel pedig mindenki számára nyilvánvalóvá tette a két ország közeledését. A kisantant államok a sajtón keresztül azonnal reagáltak a magyar kormányzó beszédére,¹⁸ Ninčić pedig igyekezett úgy beállítani a helyzetet, mintha a Magyarország és Jugoszlávia közötti megegyezés csak az első lépés lenne ahhoz, hogy a közép-európai helyzetet konszolidálják.¹⁹ A történeti szakirodalom korábban úgy értékelte Horthy beszédét, hogy ennek hatására élénkült meg a magyar-jugoszláv közeledés, manapság azonban több hazai kutató is (Hornyaák Árpád, Pritz Pál) úgy véli, hogy ennek éppen az ellenkezője történt, tehát a két állam között inkább az eltávolodás volt megfigyelhető.²⁰ Annyi viszont bizonyos, hogy Horthy beszéde felkeltette Olaszország érdeklődését. Mint már említettem, 1926 nyara után az olasz külpolitika egyik legfőbb célja a Badoglio-terv kivitelezése lett, ennek megvalósítása viszont komoly akadályokba ütközött volna, ha Magyarország és Jugoszlávia között megegyezésre került volna sor. 1926. szeptember 13-án Genfben Dino Grandi mégis éppen ennek ellenkezőjét állította Walko Lajos magyar külügyminiszter előtt, mivel azt mondta, hogy „ma épp oly szívesen látnának egy magyar-jugoszláv közeledést, mint egy fél évvel ezelőtt.” Walko véleménye szerint a Magyarország feletti pénzügyi ellenőrzés megszűnésével végre előtérbe kerülhet az aktív külpolitika kérdése, amit egyébként Grandi a legutóbbi Bethlennel folytatott megbeszélése során olyannyira támogatott. Az olasz külügyi államtitkár felajánlotta egy magyar-olasz döntőbírósi egyezmény megkötését, de külön kihangsúlyozta, hogy ez csak a személyes véleménye, tehát nem a kormánya nevében jelentette ezt ki.²¹ 1926. szeptember 13-án Walko Lajos Momčilo Ninčićyel is megbeszéléseket folytatott, ahol tovább boncolgatták a két állam közötti megegyezés lehetőségeit. A jugoszláv külügyminiszter elképzelhetőnek tartotta egy semlegességi, megneemtámadási és döntőbírósi egyezmény létrehozását úgy, hogy ne sértse Belgrád és a más államok közötti megállapodásokat. Mindenesetre végül abban egyeztek meg, hogy a magyar Külügyminisztérium ki fog dolgozni egy szerződéstervezetet, amelyet el fog juttatni Belgrádba. Walko hozzátette még, hogy a függő kérdésekre feltétlenül megoldást kellene találniuk, többek között tárgyalniuk kell még a vasúti összeköttetésekről, az Adriai-tengerhez kivezető útról és egyéb más ügyekről is.²² Egy hónappal később Ercole Durini di Monza budapesti olasz követ felkereste Bethlen Istvánt és elmondta, hogy Mussolini szeretne közreműködni a magyar-jugoszláv egyezmény megkötésének lebonyolításában, erről pedig október végén vagy november elején megbeszéléseket akar tartani a magyar miniszterelnökkel. A fasiszta vezető véleménye szerint akár egy „á trois”, azaz hármas megállapodást is létre lehetne hozni Magyarország, Jugoszlávia és Olaszország között.²³ A beszélgetés után Walko arra kérte meg Nemes Albert római magyar követet, hogy próbálja meg kideríteni az olaszok tervét, illetve az ottani külügy számára tegye nyilvánvalóvá Bethlen készségét a Mussolinival való találkozásra.²⁴ 1926. október 23-án az olasz kormányfő a Nemessel folytatott beszélgetése alkalmával már konkretizálta a szándékait. Mussolini elmondta, hogy nem ellenzi a magyar-jugoszláv megegyezést, mint gazdasági szerződést, viszont ennek létrejövetele után egy messzemenő politikai megállapodást akar kötni Magyarországgal, ami szerinte a magyar állam számára nagyobb előnnyel járna, mint egy Jugoszláviával kötendő egyezmény.²⁵

A Bethlen-kormány előtt két lehetőség állt fent. Egyrészt folytathatta volna az úgynevezett közép-európai utat és tovább erősíthette volna a magyar-jugoszláv tárgyalásokat. Másrészt viszont 1926 nyarára megszűnt az ország pénzügyi ellenőrzése és már csak idők kérdése volt, hogy a katonai kontroll is befejeződjön. Ezek után Magyarország számára lehetővé vált az aktív külpolitika, aminek az egyik legfontosabb célja a revízió volt és ezt nagyhatalmi támogatással akarták elérni.²⁶ Mussolini ajánlata után Bethlen István az olasz alternatíva mellett döntött és megkezdődtek a magyar-olasz szerződésről szóló egyeztetések.

A megbeszélések kezdeti időszakában elsősorban a két kormányfő találkozásának időpontjáról volt szó. Mindkét részről elhangoztak olyan feltételezések, melyek szerint még 1926-ban sort kerítenek erre az alkalomra. A magyar külügyminiszter azonban leszögezte, hogy Bethlen István rövid időn belül nem tudja

¹⁸ A magyar, a csehszlovák, a szerb és az osztrák újságokban megjelenő reakciók összefoglalásáról lásd: Vizi László Tamás: „Hiszem és remélem, hogy ... hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés.” Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. In: Közép-Európai Közlemények, 2013/4. sz. 15-22.

¹⁹ Uo. 26.

²⁰ Kerepeszki Róbert: Horthy Miklós mohácsi beszéde, 1926. In: Varga Pál, Száraz Orsolya, Takács Miklós (szerk.): A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013. 314.

²¹ MNL OL K64 19.cs. 23.t. 448.res.pol. Feljegyzés Walko Lajos és Grandi külügyi államtitkár közötti beszélgetésről. Bp., 1926. szeptember 17.

²² Hornyaák, i.m. 232.

²³ MNL OL K64 19.cs. 23.t. 499.res.pol. Feljegyzés gróf Durini követ és gróf Bethlen István miniszterelnök közötti beszélgetésről 1926. október 13-án. Bp., 1926. október 16.

²⁴ MNL OL K64 19.cs. 23.t. 505.res.pol. Walko Lajos levele Nemes Albertnek. Bp., 1926. október 19.

²⁵ MNL OL K64 19.cs. 23.t. 515.res.pol. 81. szjt. Nemes Albert jelentése. Bp., 1926. október 23.

²⁶ Ormos Mária: Bethlen koncepciója az olasz-magyar szövetségről (1927-1931). In: Történelmi Szemle, 1971/1-2.sz. 135-137.

elhagyni Budapestet, mivel az ország aktuális belpolitikai ügyei teljesen lekötik az idejét.²⁷ Dino Grandi viszont abban bízott, hogy legkésőbb decemberben sikerül létrehozni a találkozót.²⁸ Horthy mohácsi beszéde után a magyar-jugoszláv tárgyalásokban kevés előrelépés történt, ezt az állóvizet viszont az 1926. november 27-én megkötött olasz-albán barátsági egyezmény jelentősen felkavarta. Ezzel Olaszország komoly lépést tett a Badoglio-terv megvalósításához, az olasz gyűrű egyre inkább bezárult Belgrád körül. Mindezek következtében a Bethlen-kormány arra számított, hogy a magyar-jugoszláv tárgyalások újra lendületet vesznek, elsősorban azért, hogy Jugoszlávia a teljes bekerítést megakadályozza. A várakozásokkal ellentétben azonban nem ez történt. Momčilo Ninčić viszonylagos olaszbarát politikája az olasz-albán egyezménnyel végképp zsákutcába került, ennek következtében 1926. december 5-én benyújtotta a lemondását. Az új külügyminiszter Ninko Perić lett, aki külpolitikájában elsősorban Franciaországra kívánt támaszkodni és a kisantanttal akart szorosabb kapcsolatokat kialakítani. A jugoszláv miniszteri válságról a magyar sajtó is beszámolt, erről pedig Durini jelentést írt a kormányának. A budapesti olasz követ szerint a magyar újságok általában mértéktartóan nyilatkoztak a Magyarország és Jugoszlávia közötti közeledésről, túlnyomó részt inkább a belpolitikai és a gazdasági kérdésekkel foglalkoztak. Ninčić lemondása viszont komoly visszhangot váltott ki a magyar sajtóban. A lapok biztosra vették, hogy a jugoszláv külügyminiszter az olasz-albán barátsági és bírósági szerződésbe bukott bele. Ezen kívül Franciaország cselszövésének tudták be az olasz-albán egyezmény körüli zajos hírvéréseket, mivel ezzel a megállapodással Olaszország befolyási övezete tovább növekedett a balkáni térségben, ez pedig jelentősen sértette a francia érdekeket.²⁹ A Jugoszláviában kialakuló miniszteri válság következtében és az új rezsim külpolitikai irányvonala miatt néhány hónapra megrekedtek a Bethlen-kormánnyal történő megbeszélések. Ez idő alatt viszont egyre inkább tetten érhető volt a Magyarország és Olaszország közötti közeledés.

A sajtó megmozdul

Az 1927. év beköszöntéig nem voltak intenzívek az egyeztetések a Bethlen-Mussolini találkozóval kapcsolatban, mivel 1926 második felében Magyarország és Olaszország más fontos bel-és külpolitikai események felé fordították a figyelmüket. A magyar kormánynak többek között foglalkoznia kellett a frankhamisítási botrány következményeivel, a jugoszláv miniszteri válsággal, a Népszövetség pénzügyi ellenőrzésének megszűnésével, az 1926. évi decemberi parlamenti választásokkal és a Felsőház létrehozásáról szóló törvénytervezettel. Az olasz vezetés számára 1926 második fele szintén rendkívül eseménydús időszak volt. A Badoglio-terv megvalósítását tovább folytatták, 1926 szeptemberében Olaszország barátsági és együttműködési szerződést írt alá Romániával, október elején pedig a bolgár külügyminiszter látogatott Rómába a két ország közötti kapcsolat elmélyítésének érdekében. Mindezek mellett belpolitikai szintén is komoly változások álltak be. 1925 őszétől egy év alatt négy merényletet hajtottak végre Mussolini ellen, erre hivatkozva 1926 novemberében kiadták a kivételes törvényeket,³⁰ amelyekkel komoly lépést tettek a fasiszta diktatúra megszilárdításához.

1927 januárjától gyakoribbá váltak az érintett külügyminisztériumok közötti levélváltások a két kormányfő találkozásával kapcsolatban. A Magyarország és Olaszország közötti egyeztetéseket titokban akarták tartani, azonban 1927. január 9-én a liberális Pesti Napló címlapon közölte, hogy „Bethlen Rómába megy”. Az újság szerint már a következő hónap végén megejtik a Bethlen-Mussolini találkozót, ahol elsősorban a magyar kereskedelem Adriai-tengerhez való kijutásáról, konkrétan a fiumei kikötő használatának lehetőségeiről lesz szó.³¹ Valóban a két ország közötti egyeztetések egyik fontos alappillérenek számított a tengeri kereskedelem lebonyolításának kérdése, csakhogy ugyanerről a kérdéssel a Bethlen-kormány Jugoszláviával is tárgyalásokat folytatott. Belgrád részéről a spliti kikötő használatát ajánlották fel, az olaszok pedig a fiumei kikötőt kínálták fel Magyarország számára. Mussolini egyébként nyomatékosan felhívta arra a figyelmet, hogy ha a Bethlen-kormány a jugoszláv alternatívát fogadja el, akkor ezzel Magyarország eljátszaná Olaszország addigi barátságát, majd hozzátette: „Két jó kártya van a kezeitekben, igyekezzetek kell azokat kihasználni”.³² Érdemes megjegyezni, hogy a fiumei kikötőhöz jugoszláv területeken keresztül lehetett eljutni, emiatt ha a Bethlen-kormány az olasz ajánlatot fogadja el,

²⁷ MNL OL K64 19.cs. 23.t. 505.res.pol. Walko Lajos levele Nemes Albertnek. Róma, 1926. október 19.

²⁸ MNL OL K64 19.cs. 23.t. 509. res.pol. 79.szjt. Nemes Albert jelentése. Róma, 1926. október 20.

²⁹ Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (továbbiakban: ASDMAE), Affari Politici (továbbiakban: AP) 1919-1930, Ungheria, busta (továbbiakban: b.) 1754, fascicolo (továbbiakban: f.) 8121. numeri (továbbiakban: n.) 3861/880. Ercole Durini di Monza jelentése. Bp., 1926. december 8.

³⁰ A fasiszta rendszerrel szembenálló valamennyi pártot és szervezetet feloszlatták. Az államvédelmi törvény értelmében a fasiszta állam elleni vétségekért akár halálbüntetéssel is sújthatták a bűnösöket, emellett pedig felállították a különleges törvényszéket, ahol a politikai pereket tárgyalták.

³¹ Bethlen Rómába megy. Pesti Napló, 1927. január 9. címlap.

³² MNL OL K64 19.cs. 23.t. 515.res.pol. 81. szjt. Nemes Albert jelentése. Bp., 1926. október 23.

akkor abban az esetben is szükséges lesz egyeztetnie Jugoszláviával a fiumei kikötőbe irányuló tranzit biztosításáról.

A Pesti Napló híradása után a hazai és a nemzetközi sajtó egyaránt élénken foglalkozott Bethlen római látogatásának tervével, és leginkább az utazás okait próbálták megfejteni. A jugoszláv félhivatalos Avala-hírügynökség bizonyos budapesti politikai köröket jelölt meg a hírforrásának, erre hivatkozva pedig azt állította, hogy egyrészt Bethlen István már elindult Rómába, másrészt Mussolini meghívásának elsődleges célja az volt, hogy egy magyar-olasz barátsági szerződést írjanak alá. A megegyezés keretén belül Olaszország felajánlja Magyarország számára a királykérdés rendezését, mégpedig úgy, hogy Habsburg Albert főherceget ültetik a magyar trónra és Ilona román hercegnővel házastíják össze.³³ A leendő királynő személyéről a horvát liberális Obzor másképp vélekedett, mivel állításuk szerint Bethlen István a római tartózkodása alatt az olasz király második lányának, Mafaldának szándékozik megkérni a kezét Albert számára.³⁴ A belgrádi feltételezéseket a csehszlovák sajtó átvette és szintén a királykérdés lehetőségeivel foglalkoztak. Erre a témára reflektálva arra hívták fel a figyelmet, hogy az 1924 júliusában megkötött csehszlovák-olasz szerződés értelmében a két ország között kölcsönös tájékoztatási kötelezettség áll fent azokban a kérdésekben, amelyek a közép-európai térség politikáját érintik, és ez különösen vonatkozik a Habsburg-restaurációra.³⁵ Az ellenséges visszhangok lecsillapítására 1927. január 11-én a Magyar Távirati Iroda jelentette, hogy „illetékes helyen megállapítják, hogy semmi alapjuk nincs azoknak a híreszteléseknek, amelyek a magyar királykérdés megoldásáról vagy megoldásának előkészítéséről szólnak, és hogy merőben légből kapott mindaz, amit ebben a vonatkozásban a legkülönbözőbb kombinációk formájában terjesztenek.”³⁶ Durini nagy figyelemmel követte a magyar sajtóban megjelent híreket. Véleménye szerint az újságok kedvezően fogadták Bethlen utazásának tervét, azonban úgy látta, hogy a külföldön megjelent tendenciózus hírek némileg hatással voltak a cikkek tartalmára. A Magyar Távirati Iroda által kiadott cáfolat ellenére nem sikerült teljesen meggyőzni a lapokat arról, hogy a magyar-olasz egyeztetéseknek nincs francia- vagy jugoszlávellenes éle, illetve, hogy továbbra sem aktuális a királykérdés és Olaszország nem azért nyújtja a kezét Magyarországnak, hogy egy veszélyes kalandba rángassa.³⁷ Az olasz sajtó Mussolini utasításának megfelelően tartózkodó magatartást igyekezett tanúsítani Bethlen római útjával kapcsolatban, a fasiszta kormányfő szerint ez a hozzáállás „teljes kontrasztot mutat a belgrádi nevelésű bűnügyi sajtónak a modortalan zsurnalisztikájával.”³⁸ A magyar miniszterelnök olaszországi látogatása nemcsak a külföldi lapokat készítette cselekvésre. 1927. január végén a budapesti rendőrfőkapitány hivatalos úton arról értesítette Durinit, hogy Belgrádból és Bécsből érkező értesülések szerint Bethlen István ellen merényletet terveznek végrehajtani a római utazása során. Ennek okán a magyar kormány azt javasolta, hogy a miniszterelnök vonata Stájerországból induljon, és az kerülje el a jugoszláv és az osztrák területeket. Ezen felül, ha az olaszoknak nincs ellenvetése, akkor tíz detektív kísérmé el Bethlent az útjára, ezek közül négyen már pár nappal korábban mennének Olaszországba, a többiek pedig a miniszterelnök vonatával érkeznének meg.³⁹ Az olasz rendőrfőkapitány, Arturo Bocchini elfogadta a javaslatot, mindössze csak annyit kért, hogy a detektívek nevét előzetesen közöljék vele, emellett akik hamarabb mennek Olaszországba, azok jelenjenek meg a római rendőrségen.⁴⁰ Bethlen római útjának híre komoly visszhangot váltott ki belföldön és külföldön is, most már mindenki számára világossá vált, hogy a magyar-olasz kapcsolatok a közeljövőben új szintre fognak emelkedni.

Az olasz tapogatózások

Az olasz kormány továbbra is érdeklődött a magyar-jugoszláv tárgyalások aktuális helyzetéről, azonban az ezzel kapcsolatos kérdéseikre általában csak ködösített válaszokat kaptak. A budapesti olasz követ több alkalommal próbált információt gyűjteni a magyar külpolitika prominens személyeitől. 1927. január 7-én Barcza Györggyel, a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjével folytatott beszélgetésben Durini

³³ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b. 1755, f. 8137. n.145. Alessandro Bodrero, belgrádi olasz követ jelentése. Belgrád, 1927. január 12.

³⁴ MNL OL K428-a) sorozat, Magyar Távirati Iroda (továbbiakban: MTI) Hírkiadás (belpolitika, külpolitika). 1927. január 11. 14.

³⁵ A prágai olasz követ jelentéséből a vonatkozó részletet Giacomo Paulucci di Calboli, a külügyi kabinet vezetője (1922-1927) küldte el a budapesti, a belgrádi és a bukaresti olasz követségek számára. ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b. 1755, f. 8137. n.126/18. Róma, 1927. január 18.

³⁶ MNL OL K428-a) sorozat, MTI Hírkiadás (belpolitika, külpolitika). 1927. január 11. 14.

³⁷ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b.1755, f.8137. n.187. Ercole Durini di Monza jelentése. Bp., 1927. január 15.

³⁸ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b.1755, f.8137. n.108/15. Benito Mussolini levele a Budapesti Olasz Követséghez. Róma, 1927. január 16.

³⁹ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b.1755, f.8137. n.333. Ercole Durini di Monza jelentése. Bp., 1927. január 31.

⁴⁰ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b.1755, f.8137. n.199. Arturo Bocchini levele a Budapesti Olasz Követséghez. Róma, 1927. február 2.

arról érdeklődött, hogy igaz-e az a hír, miszerint mostanában Belgrád a döntőbírói egyezmény megkötését szorgalmazta. Barcza annyit válaszolt, hogy erről nincs tudomása. Durinit az is érdekelte, hogy a magyar-jugoszláv viszony ugyanolyan szívélyes-e, mint néhány hónappal azelőtt volt. Barcza szerint a két ország között semmiféle változás nem állt be, emellett mindenképpen rendezni akarják a vitás kérdéseket.⁴¹ Durini első kérdését végül Bethlen István válaszolta meg, aki cáfolta azt a hírt, mely szerint Jugoszlávia döntőbírói egyezmény aláírását javasolta volna az elmúlt napokban. A magyar miniszterelnök úgy vélte, hogy ez a hamis hír jugoszláv forrásból táplálkozott, szerinte ezzel egy „ballon d’essai”⁴², egy kísérleti léggömböt próbáltak a levegőbe repíteni.⁴³ A budapesti olasz követ a Khuen-Héderváry Sándorral, a külügyminiszter állandó helyettesével folytatott beszélgetése során is rákérdezett a magyar-jugoszláv tárgyalások aktuális helyzetére, azonban válaszként annyit kapott, hogy „parallel konverzációk folynak itt is és ott is, néha itt, néha ott teszünk egy lépést, a jugoszlávok szintén így járnak el.”⁴⁴ Az előbbi esetek fényében jól látható, hogy Durini nem tudott bizalmas információkat kiszedni a magyar külpolitika képviselőitől. Ennek következtében a magyar Külügyminisztérium felkészült arra, hogy az olaszok az új római magyar követet, Hory Andrászt fogják bombázni a Jugoszláviával folytatott tárgyalásokkal kapcsolatos kérdésekkel. Erre azért lehetett számítani, mert Hory a római előtt a Belgrádi Magyar Követséget vezette és az 1926. szeptemberi Walko-Ninčić közötti megbeszélések után a további egyeztetések lebonyolítására őt küldték két hónapra a jugoszláv fővárosba. Mindezek okán a magyar Külügyminisztérium pontos utasításokat fogalmazott meg számára, amelyek alapján Horynak azt kellett hangsúlyoznia, hogy Magyarország és Jugoszlávia továbbra is a jószomszédi viszony építésén dolgozik, amelyre egyébként maguk az olaszok ösztönözték őket, gondoljanak csak a legutóbbi genfi Grandi-Walko beszélgetésre. A két ország között döntőbírói szerződést terveznek létrehozni, amely sem barátsági, sem szövetségi klauzulát nem tartalmazna. Ha pedig arról érdeklődnének, hogy a magyar kormány készített-e memorandumot Belgrád számára, akkor erre annyit kell felelnie, hogy csak a függőben levő ügyekről születtek feljegyzések. Amennyiben Mussolini szeretné látni az irat szövegét, akkor az utasításoknak megfelelően a kérés elől ki kell térnie.⁴⁵ Érdeemes megjegyezni, hogy 1927 februárjában Alessandro Bodrero belgrádi olasz követ megszerezte a memorandum teljes szövegének másolatát, és ezt továbbította is a kormánya felé.⁴⁶

A magyar-olasz szerződés előkészítése

1927. január közepétől már senki előtt nem volt titok, hogy Bethlen és Mussolini rövid időn belül találkozni fognak. Az olasz kormány minél hamarabb szeretne volna tudni, hogy a magyar miniszterelnök mikorra tervezi az utazását Rómába. A budapesti olasz követ több alkalommal is feltette az erre vonatkozó kérdést Bethlennek, aki különböző okokra hivatkozva huzamosabb ideig nem adott pontos választ. Az időhúzás háttérben elsősorban az állt, hogy a magyar kormány először szeretett volna tisztában lenni az olasz külügy valódi szándékaival, ennek érdekében egyrészt Durinit akarták színvallásra bírni, másrészt a római magyar követen keresztül próbálták tapogatózni.⁴⁷

Elsősorban mindkét állam arra volt kíváncsi, hogy a másik fél milyen jellegű szerződést akar kötni, és mindezt milyen formában szeretné kivitelezni. 1927. január közepén Bethlen István úgy nyilatkozott a budapesti olasz követ előtt, hogy a római utazásakor tárgyalások útján szeretne politikai jellegű megállapodásra jutni Olaszországgal, ami után a két külügyminisztérium kompetens személyei folytatnák tovább a megbeszéléseket.⁴⁸ Mussolini helyt adott a magyar miniszterelnök által javasolt megegyezési formának, véleménye szerint semmi akadálya nincs annak, hogy egy tiszta és egyszerű békéltetői és választott bírósági szerződést írjanak alá, habár nem látja ennek égető szükségét, mivel a két ország között konkrét vitás kérdések nem állnak fent. A fasiszta vezető úgy látta, hogy Magyarország számára hasznosabb lenne, ha egy barátsági szerződést írnának alá, amihez hozzá adnának egy békéltető eljárási és egy választott

⁴¹ Napi jelentés Barcza, a politikai osztály vezetője és Durini olasz követ között lefolyt beszélgetéséről. Bp., 1927. január 7. In: Karsai Elek (szerk.): Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919-1945. IV. kötet. Bp., Kossuth, 1967. 10-11.

⁴² Az újságírás és a politika világában a „ballon d’essai” francia kifejezést általában akkor használták, amikor egy megbeszélés alatt álló vagy éppen csak lehetőségként felmerülő kérdést, megoldást, témát vagy ügyet nyilvánosságra hoztak annak érdekében, hogy felmérjék a közvélemény reakcióját.

⁴³ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b.1755, f.8137. n.142. Ercole Durini di Monza jelentése. Bp., 1927. január 11.

⁴⁴ MNL OL K64 24.cs. 23. t. 144.alsz. 75.res.pol. Feljegyzés az 1927. február 19-én lefolytatott Khuen-Héderváry és Durini közötti beszélgetéséről. Bp., 1927. február 20.

⁴⁵ Feljegyzés Hory római követnek adott szóbeli utasításokról. In: Karsai Elek (szerk.): Iratok az ellenforradalom történetéhez. i.m. 18-19.

⁴⁶ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b.1755, f.8137. n.462. Alessandro Bodrero jelentése. Belgrád, 1927. február 19.

⁴⁷ MNL OL K64 24.cs. 23. t. 144.alsz. 75.res.pol. Külügyminisztérium tájékoztatója Hory Andrásnak. Bp., 1927. február 20.

⁴⁸ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b.1755, f.8137. n.199. Ercole Durini di Monza jelentése. Bp., 1927. január 17.

bíróági egyezményt, és még egy kölcsönös konzultációs kötelezettségről szóló megállapodást is. Ezzel a lépéssel a magyar állam át tudná törni a kisantant gyűrűjét és nem utolsó sorban egy nagyhatalom politikai és erkölcsi támogatását élvezné. Mussolini szerint előnyösebb lenne, ha a Bethlen-kormány tenné meg az első lépést az egyezmény formájára vonatkozólag, mert így Olaszországot nem vádolhatnák meg azzal, hogy nyomást próbál gyakorolni Magyarországra.⁴⁹ 1927. február 7-én Hory András bemutatkozó látogatásakor a fasiszta vezető azt javasolta, hogy a két ország kormánya kezdje el a megállapodásról szóló tárgyalásokat és véleménye szerint elegendő lesz, ha Bethlen csak az egyeztetések végén érkezik meg Rómába.⁵⁰ Végül a magyar Külügyminisztériumban elindították a szerződéstervezet kidolgozását, viszont 1927. február 19-én Khuen-Héderváry az ezzel kapcsolatos aggodalmairól beszélt Durininak. A külügyminiszter állandó helyettese elmondta, hogy az illetékes helyen foglalkoznak a kérdéssel, de szerinte kevés esély van arra, hogy előre kreáljanak egy tervezetet, erre valószínűleg csak a római megbeszélések után kerülhet sor. Durini viszont továbbra is ragaszkodott az előzetes tervezet elkészítéséhez, Khuen-Héderváry pedig újra megerősítette, hogy ennek teljesítése komoly nehézségekbe fog ütközni, mivel „itt nemcsak egy kis állam áll szemben egy nagy állammal, hanem egy oly állam áll szemben egy nagyhatalommal, amely mindenféle megkötöttségnek van alávetve, úgy hogy ha az ember bármiféle más megállapodást is vesz elő, amely eddig két állam között kötött, arra jön rá, hogy egyik sem illik a közöttünk fennálló helyzetre.”⁵¹ Ugyanezen a napon a budapesti olasz követ Barcza Györgynek is előadta az előbb említett gondolatait, illetve hosszasan taglalta azt, hogy Olaszország mennyire kiállt Magyarország mellett a Katonai Ellenőrző Bizottság visszahívásának ügyében. Barcza már-már túlzónak érezte Durini fejtegetéseit, véleménye szerint a követ azért hangsúlyozta ennyire az olasz támogatást, hogy a későbbiekben szükség esetén a nekik kijáró hála miatt benyújthassák a számlát Magyarországnak. A magyar Külügyminisztérium részletes beszámolót írt Hory Andrásnak a Durinival folytatott megbeszélésekről. Az olasz követ megnyilvánulásai alapján azt a következtetést vonták le, hogy Olaszország nem akar egy szoros politikai megkötöttséget jelentő szerződést létrehozni, habár Durini jól informáltságáról nem voltak teljes mértékben meggyőződve. Ennek okán Horyt arra utasították, hogy úgy állítsa be magát az olaszok előtt, mintha keveset tudna a tervezett szerződésről, illetve érdeklődjön arról, hogy Durini mit mondott a kormányának. Kizárólag Hory tájékoztatására a magyar Külügyminisztérium leírta a tervezett magyar-olasz egyezmény formájával kapcsolatos elképzeléseket. Elsőként egy döntőbíróági szerződés megkötésére gondoltak, amely egy meleg hangú, politikai kötelezettségektől mentes bevezetést kapna. Ha az olasz kormány számára ez kevés lenne, akkor ezen felül esetleg még egy titkos jegyzékváltás formájában kinyilváníthatnák, hogy a két ország között barátsági viszony áll fent és az egymást érintő kérdésekben eszmeccserét fognak folytatni. Külön kihangsúlyozták, hogy ez a jegyzék nem tartalmazhatja sem szövetségi, sem semlegességi, sem garancia és sem megnemtámadási kötelezettségeket.⁵² 1927. február végén Hory András és Dino Grandi hosszasan beszélgettek a Magyarország és a Jugoszlávia közötti helyzetről. Az olasz külügyi államtitkár-helyettes nehezményezte, hogy továbbra sem kapnak megfelelő tájékoztatást a magyar-jugoszláv tárgyalások állapotáról, majd kijelentette, hogy Olaszországban kellemetlen visszaverődése lenne annak, ha a technikai kérdések rendezésén túlmenő megállapodást hoznának létre. Hory a korábban már említett külügyminisztériumi instrukciók alapján válaszolt a kérdésre, ami az olasz külügyi államtitkárt „némileg zavarba hozta” és a Genfben tett kijelentését azzal indokolta, hogy akkor komoly dilemmával küzdött, ugyanis „nehezen beszélhetett volna le minket (magyarokat – Cs.I.) arról, hogy a velünk baráti viszonyban álló Jugoszláviával tárgyaljunk. Egyébként is –tette hozzá– akkoriban csak egy magyar-szerb döntőbíróági egyezmény megkötéséről volt szó.” Ezt követően Grandi azt is leszögezte, hogy „ma a valóság más”, mint az 1924-ben megkötött római egyezmény idején volt. A beszélgetés alapján Hory szerint az olaszok mindenféleképpen meg akarják tudni azt, hogy a magyar kormány mit remél Bethlen római utazásától, hogy ahhoz képest jelöljék meg a barátság árát.⁵³ Jól láthatóan mindkét ország részéről folytak a tapogatózások annak érdekében, hogy minél alaposabban megismerjék a másik oldal szándékát. 1927. március elején Bethlen István közölte Durinival, hogy egy döntőbíróági egyezményt szeretne kötni Olaszországgal, amely egy a két állam barátságát kiemelő klauzulát is tartalmazna. A magyar miniszterelnök megkérdezte, hogy ez az elképzelés megfelelő lesz-e, mire a követ annyit felelt, hogy ezzel kapcsolatban érdeklődni fog a

⁴⁹ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b.1755, f.8137. n.138/24. Benito Mussolini levele a Budapesti Olasz Követséghez. Róma, 1927. január 20.

⁵⁰ MNL OL K64 24.cs. 23. t. 144.alsz. 69.res.pol. Hory András jelentése a Külügyminisztériumnak. Róma, 1927. február 7.

⁵¹ MNL OL K64 24.cs. 23. t. 144.alsz. 75.res.pol. Külügyminisztérium tájékoztatója Hory Andrásnak. Mellékletben csatolták azt a két feljegyzést, ami a Durini és a két magyar külügyi személy, Khuen-Héderváry és Barcza György közötti beszélgetést tartalmazta. Bp., 1927. február 20.

⁵² Uo.

⁵³ MNL OL K64 24.cs. 23. t. 144.alsz. 87.res.pol. Hory András jelentése a Külügyminisztériumnak. Róma, 1927. február 28.

kormányánál.⁵⁴ Az olaszok tehát továbbra sem adtak határozott választ a tervezett szerződés formájára vonatkozólag. A magyar kormány viszont még mindig színvallásra akarta készíteni Mussolinit. Ezt a célt szolgálta Lazar Marković, jugoszláv diplomata 1927. március eleji budapesti látogatása, amelyről a magyar sajtóban rengeteg cikk jelent meg. Az olaszok figyelmét fel is keltették ezzel, Durini konkrétan rákérdezett arra Khuen-Hédervárytól, hogy volt-e valamilyen politikai célja Marković utazásának. A külügyminiszter-helyettes viszont megnyugtatta a követet, mivel állítása szerint Marković csak a Biedermann Jenő nagyiparoshoz és Gratz Károlyhoz fűződő gazdasági érdekei miatt tartózkodott Budapesten. Khuen-Héderváry bizalmasan hozzátette, hogy egyébként Marković és Perić külügyminiszter között nagyon rossz viszony áll fent, közel öt éve nem beszéltek egymással, ennek következtében a jugoszláv diplomatának semmilyen politikai küldetése nem lehetett. A beszélgetés folytatásaként Khuen-Héderváry megkérdezte Durinitől, hogy milyen választ kapott kormányától a tervezett megállapodással kapcsolatban. A követ azt felelte, hogy Rómában is olyan szerződésre gondoltak, mint amiről Bethlen beszélt, de még szeretnének egy olyan paragrafust is beiktatni, amelyben arról lenne szó, hogy a két ország bizonyos esetekben konzultálni fog egymással.⁵⁵ A külügyminiszter-helyettes nem látta akadályát annak, hogy a levélváltás eszközével legyen biztosítva a két állam közötti kölcsönös konzultációs kötelezettség, de hozzátette, hogy ebben a kérdésben elsősorban Bethlen véleménye fog számítani.⁵⁶ Ezzel a beszélgetéssel az olaszok szándékai is nyílttá váltak, magyar részről pedig megnyugodhattak, hogy Mussolini nem tervez egy politikai kötöttséggel járó megállapodást kötni Magyarországgal. Mindezek mellett Bethlen utazásának időpontja is kezdett kirajzolódni, a magyar miniszterelnök április 2-án körül szándékozott Rómába menni, ahol Mussolinival megbeszéléseket akart folytatni a közép-európai helyzetről, az Anschlusról, a szláv veszélyről és a királykérdésről.⁵⁷ Az olasz kormány most már a szerződéstervezetet szerette volna látni. Az olasz Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, Raffaele Guariglia elmondta Hory Andrásnak, hogy a Durini keresztül Rómába küldött irat fogja megalapozni a két kormányfő megbeszéléseit. Guariglia jelezte, hogy a tervezet tanulmányozásakor arra is oda fognak figyelni, hogy az ne ütközzön az 1924 júliusában megkötött olasz-csehszlovák és az 1924 januárban aláírt olasz-jugoszláv szerződéssel. Hozzátette még, hogy az előbb megnevezett két állam kormányait a magyar-olasz egyezmény aláírása előtt néhány nappal értesíteni kell a felesleges izgalmak elkerülése végett.⁵⁸ Az olaszok a velük szövetségben levő harmadik kisantantbeli országot, Romániát is tájékoztatták a készülő megegyezésről. Mussolini a bukaresti olasz követet, Carlo Durazzot arra utasította, hogy személyesen informálja Alexandre Avarescu román miniszterelnököt arról, hogy Bethlen István római útja során egy magyar-olasz szerződésről fognak megállapodni. Az olasz vezető összefoglalta az egyezmény tartalmát, majd arra kérte a román kormányt, hogy úgy tekintsenek erre a szerződésre, hogy Olaszország egy újabb lépést tett a béke és a rend konszolidálásának érdekében. Véleménye szerint ez a megállapodás meg fogja könnyíteni a magyar-román közeledést, amelyet az olasz kormány mindig is olyannyira óhajtott.⁵⁹

A magyar-olasz szerződésről szóló egyeztetések mellett a két ország közötti kulturális kapcsolatok erősítésén is dolgoztak, ennek folyományaként 1927. március 15-én Klebelsberg Kunó vallás-és közoktatásügyi miniszter Olaszországba utazott.⁶⁰ Ez a látogatás a hivatalos célok elérése mellett azt a célt szolgálta még, hogy a magyar miniszterelnök római utazása előtt felmérjék a terepet. Klebelsberggel tartott Bethlen jó barátja, a Magyar Távirati Irodát vezető Kozma Miklós is, aki számos feljegyzést készített az olaszországi útján szerzett benyomásairól. Kozma úgy érezte, hogy az olaszok túlságosan felnagyolták a látogatás jelentőségét, amit szerinte nem minden hátsó szándék nélkül tettek meg. Úgy látta, hogy ez a felhajtás egyrészt Jugoszláviának szólt, másrészt viszont a magyar miniszterelnöknek, akit ezzel a hozzáállással kész helyzet elé akartak állítani azért, hogy minél kevesebbet tudjon alkudozni a római útja során.⁶¹ Az olaszok már több hónappal korábban elkezdtek készülni Klebelsberg fogadására, mivel a miniszter Rómán kívül még ellátogatott Nápolyba, Firenzébe, Bolognába és Milánóba, egészen 1927. március 27-ig tartózkodott Olaszországban. A hatalmas sajtóérdeklődéssel, a nagy tömeggel, a díszes vacsorákkal és egyéb más programokkal minden bizonnyal el akarták kápráztatni a minisztert, többek között

⁵⁴ MNL OL K64 24.cs. 23. t. 144.alsz. ad87.res.pol. 26.szjlt. Khuen-Héderváry külügyminiszter-helyettes jelentése Hory Andrásnak. Bp., 1927. február 28.

⁵⁵ Hornyák, i.m. 244.

⁵⁶ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b.1755, f.8137. n.696. Ercole Durini di Monza jelentése. Bp., 1927. március 14.

⁵⁷ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b.1755, f.8137. n.1320. Ercole Durini di Monza jelentése. Bp., 1927. február 28.

⁵⁸ MNL OL K64 24.cs. 23. t. 144.alsz. 110. res.pol. 37.szjlt. Hory András jelentése. Róma, 1927. március 12.

⁵⁹ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b.1755, f.8137. n.558/133. Mussolini levele a Bukaresti Olasz Követséghez. 1927. március 25.

⁶⁰ Klebelsberg Kunó politikai pályafutásáról és a kultúráért tett lépéseiről bővebben lásd. Ujváry Gábor: „Egy európai formátumú államférfi: Klebelsberg Kunó, 1875-1932. Pécs, Sziluet, 2014.

⁶¹ Ormos Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. I. kötet. Bp., PolgArt, 2000. 145.

azért is, mert jól tudták, hogy mennyire hangsúlyos szerepet töltött be a magyar kultúrában és politikában. Erre enged következtetni Pasquale Diana, a Budapesti Olasz Követség első titkárának diplomáciai jelentése is, aki 1926 őszén a decemberi parlamenti választások előtt így írt a miniszterről: „Klebensberg gróf az egyik legkiemelkedőbb személye a jelenlegi magyar kormánynak, legmagasabb rendű politikai személyisége, számos követője van az országban és a legjegyzettebb jelöltje Bethlen utódjának, amennyiben a közeljövőben jelölteti magát.”⁶² Összességében annyi bizonyos, hogy Klebensberg utazásával mindkét oldal számára a magasztos kulturális célok mögött politikai érdekek is meghúzódtak.

Klebensberg olaszországi útja alatt, 1927. március 18-án a magyar kormány átnyújtotta Durininak a 22 paragrafusból álló barátsági, békéltető eljárási és döntőbírósi szerződés tervezetét és ehhez hozzácsatolták még a kölcsönös konzultációs kötelezettségről szóló levélváltás tervezetét.⁶³ Mussolini megvizsgálta az iratokat, véleménye szerint a céloknak megfelelnek, de fenntartja a jogot arra, hogy néhány formai változtatásról majd csak a római találkozók fogják beszélni Bethlennel. Ezen felül megfontolandónak tartotta azt az elképzelését, mely szerint két jegyzőkönyvben kellene felosztani a szöveget, voltaképpen azért, hogy az egyikkel kidomborítsák a barátsági és a békéltetői szerződés legfontosabb vezérelveit, a másikkal pedig bebiztosítsák a döntőbírósi eljárásnak a részleteit. Mussolini végül közölte, hogy a következő négy iratot írják alá Rómában: egy barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződést, egy jegyzőkönyvet a döntőbírósi eljárásról, egy jegyzőkönyvet vagy egy levélváltást Fiuméről és egy titkos levélváltást a kölcsönös konzultációs kötelezettségről.⁶⁴ Miután 1927. március 23-án Durini elindult Rómába, ennek okán a Budapesti Olasz Követség másodtitkára, Antonio Allievi lett az olasz ügyvivő, emiatt ráhárult az a feladat, hogy átadja az olasz vezető javaslatait Khuen-Hédervárnak. Különös, hogy az Allievi által előadott elképzelések némileg eltértek Mussolini javaslatától. Az olasz ügyvivő elmondta, hogy két részre kellene felosztani a szerződést, azonban az általa előadott verzió szerint a római találkozók a következő négy iratot írják alá: egy barátsági és békéltető eljárási szerződést, továbbá három jegyzőkönyvet a döntőbírósi eljárásról, a Fiuméről szóló levélváltásról és a kölcsönös konzultációs kötelezettségről. Khuen-Héderváry jelezte, hogy egyrészt a konzultációról szóló jegyzőkönyvnek titkosnak kellene lennie, másrészt nehezen kivitelezhetőnek tartotta az Allievi által közölt kettéválasztást. Véleménye szerint csak úgy lehetne két részre osztani, hogy külön lenne egy barátsági szerződés és külön lenne még egy békéltető eljárási és választott bírósági szerződés, mivel ez a két eljárás kapcsolatban áll egymással, az „utóbbi előbbinek mintegy folyománya.”⁶⁵ Allievi megígérte, hogy Khuen-Héderváry észrevételeit jelezni fogja kormányának. Vajon Mussolini meggondolta magát az egy nappal korábban leírtakkal szemben és ezért ezt a javaslatot adta elő Allievi vagy szimplán az olasz ügyvivő értette félre az instrukciókat? Hory András beszélt az olasz Külügyminisztérium politikai igazgatójával, aki azt mondta a magyar követnek, hogy a tervezet két részre akarják felosztani, mégpedig egy szerződésre és egy jegyzőkönyvre. A szerződés harmadik fejezete tartalmazná azt, hogy az eljárási módot jegyzőkönyv szabályozná.⁶⁶ Hory szavaiból kitűnik, hogy Allievi értelmezte rosszul Mussolini szavait, mivel az olasz Külügyminisztériumban továbbra is egy barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződést terveztek aláírni, és ehhez akarták hozzácsatolni még a választott bírósági eljárás részleteiről szóló jegyzőkönyvet. A félreértések tisztázása után a magyar Külügyminisztérium az olasz kérésnek megfelelően átdolgozta a szerződést, és 1927. április 2-án Bethlen István és kísérete útnak indult Rómába.

Bethlen és Mussolini találkozója

Miután tanulmányom célja a magyar-olasz szerződéskötés előzményeinek bemutatása volt, ennek következtében Bethlen római útjának már csak a legfontosabb elemeit emelem ki. A két kormányfő 1927. április 4-én délben, a Palazzo Chigiben találkozott egymással. A beszélgetés során a magyar miniszterelnök ismertette Magyarország külpolitikai helyzetét, melynek során Bethlen elmondta, hogy a pénzügyi és katonai ellenőrzés megszűnésével az aktív külpolitika útjai megnyíltak az ország számára. Közép-Európára vonatkozólag megjegyezte, hogy jelenleg a térségben Franciaország játssza a főszerepet, de véleménye szerint a jövőben Németország és Oroszország fogja átvenni a stafétabotot. Bethlen úgy vélte, hogy fennáll annak a lehetősége is, hogy szláv túlsúly alakul ki a Duna-medencében, ami Olaszország és Magyarország számára egyaránt veszélyes volna, emiatt mindkét államnak az a közös érdeke, hogy a kisantant egységét

⁶² ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b.1754, f.8121. n.3081/699. Pasquale Diana jelentése. Bp., 1926. szeptember 22.

⁶³ Durini mindkét francia nyelven íródott tervezetet elküldte az olasz kormánynak. Lásd: ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b.1754., f.8121.n. 743 és n. 746. Bp., 1927. március 18, 19.

⁶⁴ ASDMAE, AP 1919-1930, Ungheria, b.1755, f.8137. n.559/113. Benito Mussolini levele a Budapesti Olasz Követséghez. Róma, 1927. március 25.

⁶⁵ MNL OL K64 24.cs. 23. t. 144.alsz. 137.res.pol. 46.sz. Walko Lajos levele Hory Andrásnak. Bp., 1927. március 27.

⁶⁶ MNL OL K64 24.cs. 23. t. 144.alsz. 137.res.pol. 51.sz. Hory András jelentése. Róma, 1927. március 26.

megbomlasszák. Mussolini elfogadta ezeket az elképzeléseket, és leszögezte, hogy nem szeretné, ha Magyarország és Jugoszlávia között egy döntőbírósi egyezményen túlmutató megállapodás jönne létre. Az olasz vezető szorgalmazta volna a magyar-román közeledést is, Bethlen István viszont elmondta, hogy addig nincs erre lehetőség, amíg Románia nem változtat a kisebbségekkel kapcsolatos politikáján. Szóba került még az olasz-jugoszláv viszony, amiről Mussolini úgy nyilatkozott, hogy „Olaszország és Jugoszlávia vagy barátok vagy ellenségek lesznek, közömbösek nem maradhatnak.”⁶⁷ A külpolitika után Fiume kérdésére tértek át. Bethlen elmondta, hogy a fiumei kikötőből eredetileg egy teljes „bassint” (medencét) akartak igénybe venni, de miután a jelenlegi magyar forgalom még nem tudná kihasználni ezt, így elálltak az ötlettől. Eppen emiatt azt az ígéretet kérte Mussolinitól, hogy ha a későbbiekben megnövekedne a magyar forgalom, akkor tárgyalások útján akár egy teljes bassint is hajlandó legyen átengedni Magyarország számára. Az olasz vezető elfogadta Bethlen kérését.⁶⁸ 1927. április 4-én Khuen-Héderváry is folytatott megbeszéléseket Grandival és Guarigliával, ahol a két olasz politikus elmondta, hogy egyetértenek a titkos levélváltás szövegével, de egy fél mondatot ki szeretnének cserélni, amihez végül a magyar külügyminiszter-helyettes hozzájárult. 1927. április 5-én Bethlen és Mussolini aláírták a magyar-olasz barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági egyezményt. A korábbi megbeszéléseknek megfelelően a szerződés két részből állt: az elsőben az öt pontból álló barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági megállapodás szövegét, a másodikban pedig a jegyzőkönyvet rögzítették. Az első rész 1. pontja kimondta, hogy állandó és örökös barátság fog fennállni a két állam között. A 2-3-4. pontban rögzítették, hogy az elkövetkező időszakban az egymás között felmerülő vitás helyzetek rendezésére választott bírósági eljárást fognak alkalmazni, és csakis a jogi természetű viták esetében lehet erről szó. Az 5. pontban pedig arra tettek ígéretet, hogy a lehető leghamarabb ki fogják cserélni a szerződés jóváhagyásáról szóló iratokat Rómában, majd azt követően az egyezmény tíz évig „és így tovább” fog hatályban maradni.⁶⁹ Az eljárásokról és a Fiuméről szóló jegyzőkönyvek mellett a titkos levélváltást is aláírták. Ebben az állt, hogy a két ország politikai érdekei több pontban azonosak, és miután szoros barátságban kívánnak lenni, emiatt kötelezettséget vállalnak arra, hogy az őket érintő kérdések megoldásában politikai és diplomáciai támogatást fognak nyújtani egymásnak és mindezek érdekében vállalják a kölcsönös kötelezettségi konzultációt.⁷⁰

A két kormányfő április 5-én még tárgyalt a királykérdésről is. Bethlen elmondta, hogy a magyar trónkérdés megoldása jelenleg nem aktuális, sem belpolitikailag és sem külpolitikailag nincs a kérdés megérve. Mint már említettem, korábban a sajtóban megjelentek olyan hírek, melyek szerint a trónkérdés megoldására Habsburg Albert herceget vagy az olasz vagy a román király lányával akarják összeházasítani. Ezt az állítást akkoriban határozottan cáfolták. Az április 5-i megbeszélés folyamán viszont Bethlen szóba hozta ezt a kérdést: „Abból a célból, hogy lássam, miképpen reagál erre Mussolini, megjegyeztem, hogy ideje volna, hogy Albrecht (Habsburg Albert–Cs.I.) megházasodjék, Mussolini azonban erre legkevésbé sem reagált.”⁷¹ 1927. április 6-án tovább folytatódtak a tárgyalások. Bethlen István ekkor hozakodott elő Magyarország szükségzerű felfegyverzésével, mivel tudomása volt arról, hogy az I. világháborúból megmaradt osztrák-magyar fegyverek még Olaszországban voltak, és kérte Mussolinit, hogy titokban szállítsa vissza azokat. Az olasz vezető nemcsak hogy támogatta a magyar miniszterelnök kérését, hanem még azt is vállalta, hogy a fegyvereket kijavítják Olaszországban és csak aztán indítják útnak Magyarországra.⁷²

Zárszó

Tanulmányomban az 1927. április 5-én megkötött magyar-olasz barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés előzményeivel foglalkoztam. A magyar és az olasz levéltári források kiválóan kiegészítették egymást, segítségükkel néhány eddig kevésbé vagy egyáltalán nem ismert mozzanatot is feltérképezhattünk.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a szerződés előkészítésének időszakában a kölcsönös bizalmatlanság jellemezte mindkét oldalt. Erre engednek következtetni azok a beszélgetések, amelyek a magyar és az olasz

⁶⁷ MNL OL K64 24.cs. 23.t.144.alsz. 171.res.pol. Feljegyzés Bethlen és Mussolini közötti beszélgetésről. Róma, 1927. április 4.

⁶⁸ MNL OL K64 24.cs. 23.t.144.alsz. 171.res.pol. Feljegyzés Bethlen és Mussolini közötti a fiumei kikötő tárgyában folytatott beszélgetésről. Róma, 1927. április 4.

⁶⁹ Halmsy Dénes (szerk.): Nemzetközi szerződések 1918-1945. Bp., Gondolat, 1983. 267-268.

⁷⁰ MNL OL K64 24.cs.23.t.144.alsz. 171.res.pol. A kölcsönös konzultációs kötelezettségről szóló levélváltás szövege franciául. Róma, 1927. április 5.

⁷¹ Bethlen miniszterelnök feljegyzése Mussolini miniszterelnökkel folytatott beszélgetéséről. Róma, 1927. április 5. In:Karsai Elek (szerk.): Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919-1945. IV. kötet. Bp., Kossuth, 1967.

⁷² MNL OL K64 24.cs. 23.t.144.alsz.166.res.pol. Feljegyzés Bethlen és Mussolini közötti Magyarország felfegyverzésének tárgyában folytatott beszélgetésről. Róma, 1927. április 6.

képviselők között folytatódtak. Olaszország szerette volna mélyebben megismerni a Magyarország és Jugoszlávia közötti tárgyalások aktuális állapotát, azonban a magyar oldal igyekezett minél ködösebben felelni az ezekkel kapcsolatos kérdésekre. A magyar Külügyminisztérium pedig minél hamarabb azt szerette volna megtudni, hogy olasz részről milyen jellegű szerződést terveznek kötni Magyarországgal, erre viszont 1927 márciusáig határozott választ nem kaptak. A Bethlen-kormány számára fontos volt, hogy Mussolini ne egy szoros, politikai megkötöttségekkel járó megállapodást akarjon tető alá hozni, mivel ekkor még nem szerettek volna teljesen elköteleződni az olasz politika mellett.

Habár a Magyarország és Olaszország közötti egyeztetések nem voltak teljesen zökkenőmentesek, mindkét ország számára fontos volt ez a szerződéskötés. A magyar-olasz barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés aláírásával Magyarország az aktív külpolitika útjára léphetett, Olaszország pedig egy stabil szövetségesre tudott szert tenni a Duna-medence térségében.

Felhasznált levéltári források és forráskiadványok:

Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri

Affari Politici 1919-1930

busta 1754 (1926) fascicolo 8121: Rapporti politici

busta 1755 (1927) fascicolo 8137: Rapporti politici

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár. Külügyminisztériumi Levéltár

K 64 Politikai osztály rezervált iratai

1926-19.csomó-23.tétel: Olasz-magyar viszony

1927-24.csomó-23. tétel-144.alszám: Olasz-magyar viszony

Magyar Távirati Iroda (MTI). „könyvomas hírek”

Napi hírek/Napi tudósítások, 1920–1944 MOL, K 428. a) sorozat

Pesti Napló, 1927. január 9-i száma

Karsai Elek (szerk.): *Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919-1945*. IV. kötet. Bp., Kossuth, 1967.

Halmosy Dénes (szerk.): *Nemzetközi szerződések 1918-1945*. Bp., Gondolat, 1983.

Felhasznált irodalom és tanulmányok:

Gulyás László: *A Horthy-korszak külpolitikája*. II. kötet. Máriabesnyő, Attraktor, 2013.

Hornyák Árpád: *Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918-1927*. Újvidék, Fórum Könyvkiadó, 2004.

Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Pritz Pál. Bp., Gondolat, 1987.

Kerepeszki Róbert: *Horthy Miklós mohácsi beszéde, 1926*. In: Varga Pál, Száraz Orsolya, Takács Miklós (szerk.): *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013. 309-320.

L. Nagy Zsuzsa: *Itália és Magyarország a párizsi békekonzferencia idején, 1919*. In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Bp., Teleki László Alapítvány, 1995. 83-91.

Massimo Bucarelli: *Mussolini e la Jugoslavia (1922-1939)*. Bari, B.A. Graphis, 2006.

Pritz Pál: *20.századi magyar külpolitika*. In: *Korunk*. 2010/4. sz. 46-59.

Ormos Mária: *Bethlen koncepciója az olasz-magyar szövetségről (1927-1931)*. In: *Történelmi Szemle*, 1971/1-2.sz. 133-157.

Romsics Ignác: *A brit külpolitika és a „magyar kérdés” 1914-1946*. In: *Századok*. 1996/2. sz. 273-337.

Vizi László Tamás: *„Hiszem és remélem, hogy...hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés” Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában*. In: *Közép-Európai Közlemények*, 2013/4. 7-38.

© DKE 2016

<http://www.southeast-europe.org>

Levél: [dke\[at\]southeast-europe.org](mailto:dke[at]southeast-europe.org)

Figyelem! Kedves kutató! Ha erre a tanulmányunkra hivatkozik, vagy idézi annak egy részét, kérjük, küldjön erről egy email-t a főszerkesztő részére a [dke\[at\]southeast-europe.org](mailto:dke[at]southeast-europe.org) címre. *A cikket a következőképpen idézze:*

Császár Ildikó: Az 1927. évi magyar-olasz barátsági szerződés előzményei. *International Relations Quarterly*, Vol. 7. No.1. (2016 Tavasz) 12.p

Együttműködését köszönöm. *A főszerkesztő*